

ПРО НАРОДНЕ ВИКЛИКАННЯ ДОЩУ ПІД ЧАС ЗАСУХИ НА ПОДІЛЛІ

Висвітлюється питання про ставлення людей до засухи, а також про їх традиційні дії, пов'язані із боротьбою проти неї в етнорегіоні, із залученням автентичного матеріалу, а особливо записаного від виявленого знахаря.

Ключові слова: народознавчий питальник, стихія, засуха, дощ, знахар, магічна формула, ніж, крейда, світоглядність етнорегіону.

Працюючи над програмною темою навчально-наукової лабораторії етнології Кам'янець-Подільського державного університету “Народна культура Поділля в контексті національного відродження України”, наші розвідки проектувалися на якнайповніше залучення народознавчої інформації, записаної з перших уст.

Чотирнадцять літніх двотижневих етнологічних експедицій у населені пункти етнорегіону доповнювали, удосконалювали методи та напрямки діяльності лабораторії етнології, завдяки чому ми володіємо унікальною фондовою базою автентичного матеріалу. Саме він залучений до нашого повідомлення, тема якого, на жаль, ще не досліджувалася етнологами ХХ – початку ХХІ ст.

Метою роботи є з'ясування сформованого впродовж століть і донесеного до наших днів механізму народного викликання дощу під час засухи.

Одним із напрямків нашої пошуково-вбирацької роботи є опрацювання народознавчих питальників, розроблених працівниками лабораторії. Їх нараховується у нас чотири. Звернемо увагу на один із них, який стосується нашого дослідження, зокрема, це питальник за часом створення №1 під назвою “Блискавка. Грім. Хмари. Дощ” [5, 158], автор-розробник якого – керівник навчально-наукової лабораторії етнології доцент Т.І.Колотило. Питальник нараховує 33 запитання, відповіді на які комплексно висвітлюють поставлену проблему. За його аналізом згідно з фіксованими відповідями виокремлюємо питання, характерні нашій розвідці, тобто викликанню дощу під час засухи. Це такі, як: №№1, 4-6, 20-24, 28, 30. З усього цього переліку їх можна поділити на застережні (заборонні), наприклад, №20; інформаційні – №№1, 5, 6, 24, 28, 30; інформаційно-дієві – №№4, 21-23. Зауважимо, що відповіді на запитання №4 складають магічну формулу здебільшого у формі дитячих закличок. До прикладу: “Іди, іди, дощику, На Юркову хату, А ти, Юрку, скубай курку Та й пошивай хату”

[2], або: “Іди, іди, дощику, Звару тобі борщику. Прийде мама з міста, Зварить тобі кіста” [3].

Ми зупинимось на певному моменті відповідей із питальника, що стосуються природного стихійного явища, яке в народі називають засуха, посуха, суш, заналізуємо їх і виокремимо інформацію, записану з живих уст на Західному Поділлі.

Спілкуючись із людьми, опрацьовуючи відповіді на тематичні питання, помічаємо, що свідомо частково або повністю вони володіють інформацією стосовно дій, котрі забороняються у певні моменти, щоб не накликати засуху, а також знають протидію, тобто, що робити, аби викликати дощ, і самі ж вони були свідками ритуалу чи навіть наділені сакральними знаннями і займаються цією справою.

За формою і характером виконання магічних дій щодо викликання дощу в разі потреби їх можна поділити на громадські (церковна процесія), групові (вдови, діти), індивідуальні (знахарі). Основою їхніх намагань є суміш відбитків язичницької та християнської вір. І додамо до цього ще й народну філософію людей, котрі прагнуть пізнати таїну природи. Як натепер, то потрібно врахувати і вплив наукових досліджень стосовно поставленого питання, у яких ми подибуємо великий масив зібраного дослідниками матеріалу і його аналіз.

У поселян етнорегіону побутують, передаються з покоління в покоління на рівні громадської свідомості знання до дії в разі потреби дощу. Часто-густо нам трапляється таке поняття, як “зривати дощ”, тобто, коли довго не було дощу, люди обливаються водою. До цього моменту можна віднести відомості про обливання сьомої дитини в сім’ї, дуже сердитої людини, первака, мізинчика, могили останнього утопленика [6].

Характерним є фігурування представників флори і фауни досліджуваного етнорегіону при розгляді нашого питання (“душили” дощового черв’яка, жабу, вбивали вужа і кидали його на дерево, закопували під дровитня рака і при цьому приказували: “Як рак хоче пити, так ми хочемо дощу”), кидали у річку май, посвячений на Зелені свята, вербові гілочки, посвячені у Лозову неділю [6].

Працюючи в етнологічній експедиції 2003 р. у с.Монастирок (Тернопільщина), нам пощастило познайомитись і поспілкуватися із місцевим жителем-знахарем, який володіє вмінням викликати дощ у разі потреби.

Як зазначено в ілюстрованому етнографічному довіднику “Українська минувшина”, – “...знахарі поділялися на вроджених та навчених” [7, 212].

Наші пошуки відповіді на запитання: “А звідки ви навчилися оце, хто

вам передав?” [4], привели до такого: “Сево, звідки я взев. Ніхто мені не передавав, ніхто мені не казав. У мене була бабка старенька, я був маленький, малий бахур ше. Вона зливала віск, та стара бабка людям, ходила у ліс, де є муравлів купа і вона шось примовлела, а відти з муравлів шось брала таке, як шуля в кукурудзі. І вона того брала, а воно було дуже пахнуче. Маленьку кришечку в церкві в кадильницю кинути, воно дуже пахне, того тій бабці дуже дорого платили за того. Приїжали, се можна було приїхати за тих часів, коли не було советської власти тутка, то можна було так, як зараз приїздити. То приїздили аж з-за границі до тої бабки за тим, воно си називалося – ладан” [4].

Наша розвідка носить сенсаційний характер, адже за роки експедиційних пошуків нам вперше вдалося почути і записати на аудіокасету таку відверту відповідь на досліджуване питання. З іншого боку, міркуємо так, що людина, котра володіє такою інформацією, не може повністю її розголосити тому, що вона втратить свою магічну здатність. Деякі моменти утаємничуються. “Сказати, як примову? Ні, я вам не можу сказати, аби аж хтось такий хотів, шоби хотів перебрати примову, то я можу на листочку собі списав, а так сказати я не можу” [4].

Зауважимо, що відповідь на питання про можливість викликати дощ у разі потреби звучить застережно: “Можна викликати дощ тільки, але через страшений страх. Треба себе дуже остерегати...” [4], – зазначає чудодій. Зрозуміло, що кожна людина дорожить своїм життям і, не дотримавшись усіх узаконених вимог, може позбутися його. Проте, в разі потреби, як зазначає відповідач, “Коли треба було дощу у нашій колгоспі або нашій бригаді, так як я працював бригадиром тютюну і огородної бригади, то коли треба було, то я викликав, а більше я ніколи не забезпечався таке робити тому, що я хотів жити” [4].

Або ж далі у розповіді “І я так працював довший час, коли треба було у нас дощу, то я для себе, для нашого колгоспу, я старався аби було, а інше я не міг. Було одного разу так, що не зможно було посадити тютюн. Я вирощував розсаду, і приїхав до нас секретар партійної організації з бригадиром, а вже неможливо було тримати тютюн у парниках. Я йому кажу, що Василь Андрійович, треба тютюн садити, а він каже: “Голова Василь Іванович аж тоди дасть, коли буде дощ”. А я кажу: “То ходім, але доходить обід, ходім до мене на обід, пообідаєм і поїдете в поле за людьми, будем садити тютюн і піде дощ”. А він каже: “Ми мусимо бути на дванадцять годин за московським на наряді”. А я кажу: “То їдьте, але ви, – кажу, – на наряді не будете, заїдете, – кажу, – в ліс і абисти живо машиною

виїзжали на ленію, бо дорога глибока, там буде тільки води, що вас може затопити. Такий буде дощ. І вони так зробили. Доїздили тут два кілометри до ліса, виїзжають на сосну, дощ такий, що вже вони не можуть поїхати машиною леєм газіком. І вони, там було двіста метрів перейти за ліс, там жінки сапали. І він зібрав жінки, припровадив, набрали тютюну і ми посадили. Садили два дни” [4].

Підсвідомо звучить з уст знахаря громадянська позиція цього чоловіка, котрий переборює своє людське еґо, робить добру справу громаді не заради своєї вигоди. Звичній людині тим більше, як на ті часи здебільшого зідеалізований, важко було зрозуміти, на який ризик йде виконавець ритуалу. “Приїздит до мене знов секретар партійної організації і бригадир. Кажу до них: “Хлопці, треба помідори садити, бо вони переростають, як вони переростут, вони вже й так врожаю не дають на поли. А помідори піковані такі, що до них тичок треба. А як ви посадите великі помідори, вони впадуть”. Вони кажут: “Но то треба дощу. Давайте на завтра дощу і даем на завтра вам (розсаду)”. Я кажу: “Не, а то було в четвер. П’єтниця і субота. Зелені Света були за два дни”. Я кажу: “Не, ше хай сих два дни жінки сапають бурак. А два дни свет, зробим на два дни свет дощ, бо всьодно, – кажу, – люди будут святкувати, а після того, посадимо помідори”. Він сказав, що най буде. Приїхали жінки з роботи, а тут у господарє весіле. Люди сходяця на весіле, а дощ. Цілу ніч йде дощ, цілу неділю йде дощ. У понеділок до обіда став дощ, вітер трошка провіяв. У вівторок, ше не видкоси, я подзвонив до бригадира і прислали машини, посадили помідори” [4].

Ще раз звернемо увагу на неодноразовість повтору у розмові знахаря наголошення на високопсихологічну важкість виконання ритуалу, а також навіть і можливу смерть виконавця. “Я це відказав, бо тому, що можна там свого життє було позбутиси, де тої води, з того жерела брати” [4].

Знахаря не цікавить і матеріально-заохочувальна сторона цієї справи. “І так мене просили, аби я йшов допомагати в роботі, але я не міг, бо нізаякі гроші, бо там можна було позбутиси свого життє, де води набирати. Треба бути заосторожним” [4]. У самій мові оповідача зустрічаємо повторення слів, що також підсилює хвилюючий момент навіть, коли знахар не виконує ніякої дії.

І попри все, вже не працюючи на роботі у колгоспі і володіючи даром викликати дощ, оповідач у разі потреби все-таки наважується виконати ритуал. “І я ходив, теперка, набирав, там потік тече, може дес то жерело тай до того потоку вода случается. Набрал води і влев тут у кирницю, то

захмарилося, було три дощики маленьких, а відтак, я влев ще раз води, то вже був сей дощ душий, в нас файний дощ пішов на два опади” [4].

Чітке карбування у пам'яті оповідача послідовності залучення предметних складових, слідування за часовими межами під час виконання ритуалу, а також і у момент підготовки до нього, що зберігають виконавцю життя. Як застережно наголошує знахар, що “найти таке жерело, і з того жерела набрати води і не обзиратися, треба відти виходити. Ніж і свячену крейду тра тримати при собі у руках, бо коли не буди мати сего або людина, аби пообзиралася, бо може позбутися свого життя ...Треба себе дуже остереігати. Щось може ся показатися людині таке, що людина може вмерти на місці, а як не, то з розуму зійти... Крейду можна посвятити тільки у церкві, коли служба Божа, а добре тоди, найліпше у света Великодні ніж і крейду, коли паски святят, а нема сего, то треба до церкви, як то кажут, треба наймати панахиду і на престоли ніж і свячену крейду посвятити, так тра три рази. Раз, а потому другий раз, а потому третій раз. І то треба, як за тов водов іти, тра мати при собі, так-так, а як не, то якщо підете без сего, відти не прийдете Навіть, якщо ви десь йдете у якісь дорозі, а шось вам трафляеся, так багато людей, шо шось людям си привижеє, свяченув крейдою себе тако обзначіт собі, там станьте, до вас нічо не приступит” [4].

Зазначимо, що крейда і ніж у багатьох випадках виконують оберегову функцію. Так, у наукових розвідках читаємо, що “ніж – символ... захисту, жертвоприношення... Ніж часто виконував оберегову функцію... подорожньому нічого не загрожує, якщо при ньому буде ніж. За допомогою ножа здійснюються чарівницькі дії, ворожіння... Разом з вогнем ніж є містичним охоронцем життя праведної людини, її заступником і другом” [1, 335].

Предметно звучить у розмові наголос на магічно-територіальне розміщення джерела. “Іти набирати з такого місця, де йде жерело з-під Землі. ...Але треба її брати з-за границі, так, як в нас Серет на сім боці, а на тій стороні за Серетом, чи десь трафляеся таке, і найти таке жерело і з того жерела набрати води” [4].

Також роль потойбіччя може відігравати і дорога. “Може бути й дорога, але головна, центральна дорога, аби не яка-небудь стежка. Може бути центральна головна дорога так, як у нас зараз відси переходит до Новосілки. А там є центральна дорога, переходит аж з Борщова у Заліщики, через ту дорогу, можна так” [4], (вищезгадані населені пункти – Тернопільщина). У праці Валерія Войтовича “Українська міфологія” читаємо: “Дорога – різновид межі між “своїм” і “чужим” простором...”

Символіка дороги найбільшою мірою проявляється... на межі села...” [1, 163].

У досліджуваному нами матеріалі напрям розміщення джерела відносно сторін світу не носить чітко виражений характер, хоча, як свідчать багато наших розвідок, вода із джерела має чарівну силу, котре розміщене до (зі) сходу сонця. Проте відповідь звучить так: “Не, куда небудь, чи в котру небудь сторону можна, якщо є, аби було хотя і потік або хоть яка й річка і за тов річкою йти шукати такого жерела, шо вода відти іде” [4].

Ми не зафіксували чітку одночасову межу щодо того, коли йти набирати води. “І набрати тої води, але треба або до схід сонця, або в полудне, або по захід сонця” [4], що теж має розбіжність із відомим магчним моментом набирання води тільки до сходу сонця.

Дотримавшись усіх запобіжних заходів, повернувшись живим і здоровим додому, знахар приступає до знову ж таки не менш відповідальної справи. “І ту воду принести і влети у кирницю, три рази крапнути, і повинен бути до тижня дощ...” [4].

Зауважимо, що свою дієву цінність така вода зберігає досить тривалий час. “Ту воду можна використовувати, набрати її, можна її використовувати навіть через рік. З рік, коли треба дощу, влети в кирницю” [4]. А криниця є “...символ еднання небесних та підземних вод” [1, 254] “ і добрі знахарі випускають дощ із них ” [1, 116].

З одного боку, людині викликати дощ, як нам було тверджено досить тривалий час, невіддільно. З іншого – бачимо, що окремим особам надано ввійти у сутність природи ще глибше. Власне людина є сама дитя природи, і на певному етапі свого еволюційного розвитку вона вже перебувала на межі гармонії з природою. Проте, у радянські часи із цих знань зробили містику і пішли іншим шляхом пізнання. Процес мирного співіснування людини і природи порушився. Людина намагається вклинитися у закони природи, яка не сприймає цього.

Отже, нагромаджені в ході багаторічних пошуків матеріали про народне викликання дощу під час засухи дають підстави вважати, що й досі в західній частині регіону, послуговуються знаннями й уміннями викликати дощ, що мають давнє походження.

ПРИМІТКИ:

1. *Войтович В.* Українська міфологія. – К., 2002. – 664 с.; 2. Зап. 23.07.2002 р. Гушал О.Л. від Романищені О.І., 1940 р.н., освіта 10 кл., українка, повар, у смт. Сморич Дунаєвського р-ну Хмельницької обл. // Рукописні фонди Навчально-наукової лабораторії етнології Кам'янець-Подільського державного університету. Картотека

тематичного питальника “Блисківка. Грім. Хмари. Дощ”, ящик №4 (Далі скорочено: Р.Ф., я. №4); 3. Зап. 26.11.2003 р. Зюбрій А.М. від Прокопій А.Ф., 1930 р.н., освіта 10 кл., українка, колгоспниця, у с. Сокиренці Чемеровецького р-ну Хмельницької обл. // Р.Ф., я. №4; 4. Зап. 4.07.2003 р. Щегельський Валерій Васильович та ін. від Когут Василя Микитовича, 1925 р.н., освіта 4 кл. (“За Польщі, працював удома з татом на хазяйстві до 1950 року, від 50 року став членом колгоспу і працював у колгоспі. Працював зразу як дослідником по колгоспі з заробітниками, коли йшли на роботу... І я відпрацював так штири роки разом з робітниками, потому мене поставили бригадиром тютюну і огородної ланки, то я вже там і працював шість років. І я був передовиком, щитався Тернопільської області по вирощуванню”) у с. Монастирок Борщівського р-ну Тернопільської обл. // Р.Ф. Експ.-2003, к. №1; 5. *Колотило Т.І.* Питальник з народознавства // *Культура Поділля: Історія і сучасність: Матеріали другої науково-практичної конференції, присвяченої 500-річчю м.Хмельницького.* – Хмельницький, 1993. – С.158-161; 6. *Колотило Т.І.* “Иди, иди, дощику” // *Наукові праці Кам’янець-Подільського державного університету: Збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів і аспірантів.* – Випуск 4. В 3-х т. – Кам’янець-Подільський, 2005. – Т.2. – С.30-31; 7. *Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник.* –2-е вид. / А.П.Пономарьов, Л.Ф.Артюх, Т.В.Косміна та ін. – К., 1994. – 256 с.

Резюме

Освещается вопрос об отношении подолян к засухе, а также об их традиционных действиях, связанных с борьбой против нее. Используется аутентический материал, в том числе свидетельства местного знахаря.

Ключевые слова: народоведческий вопросник, стихия, засуха, дождь, знахарь, магическая формула, нож, мел, мировоззрение этнорегиона.

Одержано 12 вересня 2006 р.